

Danijel Berković

BIBLIJSKI BESTIJARIJ

urednik:

Nino Brozinčević

recenzenti:

dr. sc. Kotel DaDon

dr. sc. Boris Beck

prijelom teksta:

Filip Vacek

dizajn naslovnice:

Filip Vacek

tisak:

Cro Graf, Jablanovec

izdavač:

Biblijski institut i Hrvatsko biblijsko društvo

godina izdanja:

2022.

Ako nije naznačeno drugačije, u ovoj knjizi citira se prijevod „Zagrebačka Biblija“ (2021.) pod nazivom „KS“.

Danijel
Berković

BIBLIJSKI BESTIJARIJ

mjesto i uloga životinje u Bibliji

Zagreb, 2022.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
UVOD	19
ČOVJEK I ŽIVOTINJA	25
Životinja kao hrana	28
Zoolatrija	31
Zoolatrija i judaizam	33
Zoonimi i zoometaforika	34
Eufemizam i disfemizam	35
Onomastika i toponimija	37
<i>Onomastika i antroponimi</i>	37
<i>Toponimija</i>	39
Životinja kao prijatelj	40
Eksploatacija životinje	41
Životinje i Biblija	43
BESTIJARIJ	47
Bestijarij	48
<i>Beštinati</i>	48
Taksonomija	49
Biblijska taksonomija	52
Religijski bestijarij i Biblija	54

ULOGA ŽIVOTINJE U RELIGIJI I BIBLIJI	57
Mjesto i uloga životinja u Bibliji	57
<i>Janje</i>	58
<i>Lav</i>	59
<i>Ptica</i>	59
<i>Zmija</i>	60
<i>Jarac</i>	61
Zoometafore i Jakovljevi sinovi	62
<i>Juda lavić</i>	63
<i>Jisakar magarac</i>	63
<i>Dan zmija</i>	64
<i>Naftali košuta</i>	64
<i>Benjamin vuk</i>	64
ŽIVOTINJA KAO ŽRTVA	67
Žrtva i žrtveni ritual	67
Žrtvena životinja u židovstvu	69
Žrtveno janje	70
Žrtveni psi	71
DIVLJE ŽIVOTINJE	73
Judo, laviću	73
Hijene i divlji psi	74
Zvijer trstike	75
PTICE I PERAD	79
Duh je lebdio nad vodam	80
Kao orlu snaga se obnavlja	80
Kao kvočka piliće	81

MITSKE NEMANI I BIBLIJSKA APOKALIPTIKA	83
Biblijska apokaliptika i nemani apokaliptike	83
<i>Biblijska apokaliptika i životinje</i>	83
Ezekiel, Daniel i Zaharija	85
Behemot	86
Levijatan	89
NEČIST: SVINJA, PAS I MAČKA	91
Svinja	91
<i>Prokleta i obožavana</i>	91
<i>Bolje smrt nego svinja</i>	94
Pas	95
<i>Metaforika psa</i>	95
<i>Antroponimi</i>	96
<i>Od kurjaka do kućnog ljubimca</i>	97
<i>Pas psihopomp</i>	98
<i>Pas strvinar</i>	101
<i>Pasja terapija</i>	103
<i>Pas kao čovjekov prijatelj</i>	103
<i>Ovčarski pas</i>	105
<i>Pas kao metafora</i>	106
<i>Pas, psić i pseto</i>	107
Mačka	110
<i>Mic po mic</i>	110
<i>Pi Beset</i>	111
<i>A ima i mačaka</i>	113
<i>Divlje mačke i Lilit</i>	114
<i>Abu Hurayrah</i>	115

DOMAĆE ŽIVOTINJE	117
Stočni fond biblijskih Izraelaca	117
Jarac i ovce	118
<i>Jarčeva tragedija</i>	119
<i>Azazel i žrtveni jarac</i>	119
<i>Ovce desno, jarci nalijevo</i>	121
Krava i telad	122
<i>Bikovi i telad</i>	124
Magarac	125
 GMIZAVCI	127
Zmija	128
Nehuštan	129
 INSEKTI I KUKCI	133
Skakavci	134
Mravi i pčele	135
<i>Mrav</i>	135
<i>Pčele</i>	136
Muhe, komarci i crvi	137
<i>Komarac</i>	137
<i>Muha</i>	138
<i>Crv</i>	140
 OD LOVCA, OBOŽAVATELJA I LJUBIMCA DO EKSPERIMENTIRANJA	143
 ČOVJEK ILI ŽIVOTINJA?	147

ZAKLJUČNO	149
LITERATURA	153

PREDGOVOR

Autorska knjiga Danijela Berkovića, *BIBLIJSKI BESTIJARIJ – mjesto i uloga životinje u Bibliji*, sadrži mnogo elemenata za promicanje teološke znanosti. Knjiga predstavlja znanstveno – istraživački rad podijeljen u tri dijela i osamnaest tematskih poglavlja. Jedna od značajnih rečenica ovoga djela je i:

Izuzmu li se neke od životinja iz biblijskog teksta, biblijske teologije i biblijske misli, od Biblije i biblijske poruke u svojoj cijelosti malo će preostati.

(Iz „ZAKLJUČNO”)

Autor dokazuje istinitost ove tvrdnje u sva tri dijela knjige: Čovjek i životinja, Uloga životinje u religiji i Bibliji te Životinje u Bibliji.

Prirodne pojave, uključujući i životinjski svijet, ostavile su dubok pečat na razne knjige Biblije. Autori Biblije u svojoj retorici služili su se slikama raznih životinja kao alegorijama kojima su prenosili raznovrsne poruke. Životinje su prikazane na osobite načine kako bi potakle slušatelje ili čitatelje na razmišljanje te istovremeno aktivirale njihova osjetila i iskoristile njihova znanja i životna iskustva te tako prenijele bitnu poruku. Životinje u Bibliji ponekad se pojavljuju da bi nas poučile o ljudskom ponašanju, naravi i potrebama. Bog bira Mojsija za vođu izraelskog naroda iskušavajući njegove posebne vještine pastira, na kojima se temelje njegove kvalitete vođe. Ovako to opisuje Midraš:

... Naši su učitelji rekli: Jednom, dok je naš učitelj Mojsije čuvao stado Jitroa [svojega punca], jedna je ovca pobjegla. Mojsije je trčao za njom sve dok nije stigao do malog, zasjenjenog mjesta. Tamo je janje nabasalo na vodu i počelo piti. Prilazeći janjetu, Mojsije je rekao: „Nisam znao da si pobjegao zato što si bio žedan. Tako si iscrpljen!” Zatim je podigao janje na ramena i odnio ga natrag do stada. Presveti je rekao: „Jer se s tolikom sveobuhvatnom ljubavlju skrbiš o ovcima koje pripadaju ljudima – tvojim se životom kunem da ćeš biti pastir mogega naroda, Izraela.”¹

Životinje su oduvijek bile sastavni dio ljudskoga života. Biblijski je čovjek jahao na magarcu, muli i devi, a polja je orao uz pomoć bikova. Hranio se ovcima i ostalom stokom koju je uzgajao na svojim imanjima. I danas psi čuvaju posjede i čovjek se bori protiv raznih nametnika kao što su skakavci u nastojanju da zaštiti svoje usjeve. Čuva se i brani od divljih životinja, štetočina i zmija.

Odnos čovjeka i životinja od biblijskih vremena sve do danas dubok je i smislen i kreće se od ljubavi do okrutnosti. S jedne strane, životinje služe kao izvor mesa koje jedemo te za prinošenje žrtava. Tora razlikuje čiste od nečistih životinja već na ulazu u Noinu arku kao i kasnije, kada govori o propisima *kašruta* – propisima o ishrani, kada daje cijeli popis životinja i ptica koje se smije ili ne smije jesti (Lev 11; Pnz 14). Osim toga, Tora

¹ Midraš Šemot Raba 2:2.

navodi obilježja pomoću kojih možemo raspoznati čistu ribu (ima peraje i krljušt) te čiste kopnene životinje (životinje koje imaju razdvojene papke i preživaju).² S druge strane, problematika „mučenja životinja” važna je tema kojom se bavi i velik broj zapovijedi Tore.³

Postoje ozbiljni problemi vezani uz identifikaciju biblijskih životinja i mnoštvo neslaganja među znanstvenicima. Navest ću tek nekoliko od velikog broja raznovrsnih primjera. U akademskom jeziku postoji riječ *zibu* koja oblikom odgovara hebrejskoj riječi *zeev* = זאב = vuk. No značenje ove riječi nije vuk, nego šakal. U Bibliji za zmiju postoji mnoštvo raznih imena (אפעה, פתן, צפע, צפעוני, שפיפון, שרף, תנין), što nam otežava identifikaciju životinje koju nazivamo ovim drevnim imenom. Ponekad nam pri identifikaciji može pomoći kontekst, a nekad je od pomoći i etimološka blizina s imenima u današnjim jezicima. U nekim je slučajevima izvorna identifikacija očuvana u drevnim židovskim prijevodima s biblijskog hebrejskog na aramejski⁴ te kroz tradicije Mudraca u rabinskoj literaturi. No na žalost ponekad ni sami Mudraci ne znaju izvorno značenje nekog imena. Glavni razlog ovakvih problema pri identifikaciji leži u povijesnoj činjenici da se hebrejski jezik prestao koristiti kao živi jezik tijekom tisućljeća raseljenosti i s vremenom su se za neke životinje pojavila alternativna

² Vidi: Dadon 2009: 302-304.

³ Vidi: Dadon i Dadon 2018: 453-474.

⁴ Vidi: Dadon 2009: 511.

imena. Tek nakon što je hebrejski jezik ponovno postao govorni i prirodni jezik, donesena je odluka o sudbini imena nekih životinja u modernom hebrejskom jeziku.

Knjiga o Jobu govori o suštini stvaranja i moralnoj naravi božanske providnosti te izlaže teološku koncepciju Boga koji se otkriva u čudima prirode i u brizi za svoja stvorenja. Autor knjige o Jobu⁵ želi naglasiti ljudska ograničenja te granice čovjekovih mentalnih sposobnosti prilikom razotkrivanja tajni stvaranja. Jedan od najljepših opisa u Bibliji, na koji se autor poziva u kontekstu božanskih čudesnih stvorenja i Njegove mudrosti u njihovom vođenju, može se vidjeti u Božjem odgovoru Jobu iz oluje (Job 38-41). Na kraju govora Joba i njegovih prijatelja, koji se ponavljaju u nekoliko ciklusa te sadrže prelijepe opise prirode, stiže Božji odgovor, služeći se raznobojnošću i raznovrsnošću svemira. Isprva se opisuje stvaranje svijeta, njegove granice i oblikovanje prirodnih sila te njihova prikladnost (početak poglavlja 38).

Idući stih opisuje kako pojedino stvorenje živi, što smrtni čovjek koji takvim životom ne može živjeti smatra istovremeno i čudesnim i neobičnim. Čovjek nije sposoban shvatiti načine na koje se takva stvorenja razmnožavaju ili preživljavaju. Bog pita Joba:

Zar ćeš ti plijen uloviti lavici ili ćeš glad utažit' lavićima... Tko hranu gavranovima pribavlja kad Bogu

⁵ Prema talmudskoj tradiciji, autor knjige je Mojsije (vidi: BT Bava batra 14b; Dadon 2009: 495-496).

ptići njegovi cijuču i naokolo oblijeću bez hrane? (Job 38,39-41)

Sklad koji vlada u prirodi jedno je od velikih čuda koje pokazuje da Bog vodi sva svoja stvorenja te ukazuje na Njegovu brigu o najraznovrsnijim potrebama. Važan dio ovoga opisa također je posvećen i životnim ciklusima životinja – trudnoći i rađanju, djetinjstvu i odrasloj dobi; tajnama seljenja ptica ili mjestima gdje svijaju gnijezda; jedinstvenosti ptica grabljivica te slobodnom životu dijela živoga svijeta i njihovoj velikoj moći. Odgovarajući Jobu o najdubljim pitanjima povezanima s biti, s tajnom ljudskog postojanja te ponekad čak i njegove patnje, Bog se često služi opisom životinja. Božji je cilj objasniti Jobu i ljudima općenito da, kao što ne može shvatiti tajne stvaranja i čudesne načine života raznih stvorenja koje je Bog saznao, čovjek ne može shvatiti ni Božje vodstvo ljudske sudbine, koja je samo sićušan djelić cijeloga svemira.

Biblijska knjiga koja više od ostalih obiluje životinjskim imenima su Mudre izreke: U njoj se spominju imena otprilike četrdeset životinja svih zooloških kategorija koje poznajemo: letećih životinja, insekata i reptila, predatora i divljih životinja, pripitomljenih životinja. Autor knjige mudrih izreka⁶ na različite se načine služi slikama životinja. Ponekad životinja predstavlja nešto negativno⁷, a

⁶ Kralj Salomon, isto.

⁷ Izr 17,12; 22,13; 26,13.

ponekad je primjer i pouka o ispravnom ponašanju kao na primjer u slavnome retku:

Idi k mravu, lijenčino, promatraj njegove pute i budi mudar: on nema vođe, nadzornika, ni nadstojnika, ljeti se sebi brine za hranu i prikuplja jelo u doba žetve.”

(Izr 6:6-8)

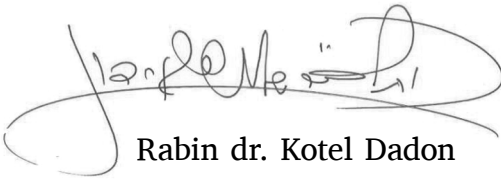
Glavna je ideja mudroslovne knjige Propovijednik potraga za smislom života.⁸ Baš zato u njoj nalazimo mnogo o životnim pitanjima, moralnom ponašanju i principima vjere. U potrazi za istinom Propovjednik se služi literarnim instrumentom kontrasta – mudrost naprama gluposti, radost nasuprot žalovanju, te se koristi raznim zoološkim kategorijama kako bi ljudsku sudbinu usporedio sa sudbinom životinja i pitanjem neizbježne smrti (Prop 3:19-21): Cilj je naglasiti da je čovjeku dana cjeloživotna sloboda izbora.

Za kraj, djelo koje je pred nama predstavlja vrijedan biblijski teološki istraživački tekst. Neka pitanja kojima se Danijel Berković bavi u svojoj knjizi bibličari i teolozi još dandanas kontinuirano aktualiziraju. Uvjeren sam da će ova knjiga zasigurno postati referentna i znanstveno-popularna.

Djelo je primarno namijenjeno široj znanstvenoj zajednici i to posebno s područja teologije i biblijskih znanosti, no vjerujem da će pobuditi velik interes i kod šire čitalačke publike zainteresirane za Bibliju.

⁸ Također se pripisuje kralju Salomonu.

Želim čestitati autoru, g. Danijelu Berkoviću, koji se predano bavi učenjem, podučavanjem i istraživanjem Biblije, na još jednoj knjizi, na velikom istraživačkom trudu i na doprinosu biblijskim znanostima u Hrvatskoj, kao i na rasvjetljavanju teološke važnosti uloge životinja u Bibliji. Vjerujem da će ova knjiga brzo pronaći svoj put do ruku svih onih koji vole i cijene Sveto pismo.

Rabin dr. Kotel Dadon

U Zagrebu, 2. travnja 2022. / Roš Hodeš Nisan, 5782.
מוצש"ק פרשת תזריע, התשפ"ב

UVOD

Ova knjiga, nazvana *Biblijski bestijarij*, s podnaslovom *Mjesto i uloga životinje u Bibliji*, pokazuje da jedna drevna književna vrsta može biti znanstveno relevantna u obliku akademskog priručnika koji pruža originalan i suvremen pogled na tumačenje Svetog pisma. Sama riječ *bestijarij* dolazi od latinskog izraza *bestiarium* koji potječe iz srednjeg vijeka kada je označavao poseban onodobni oblik ilustrirana didaktičnog spjeva o životinjama, u kojem su se ponašanje i osobine životinja tumačile u duhu kršćanskog nauka, a u svrhu moralnog i religijskog odgoja, kako to definira *Hrvatska enciklopedija* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Najznamenitiji antički uzor bio je *Physiologus* iz 2. stoljeća, nastao u Aleksandriji, koji već u svojem nazivu sadrži dvije ključne riječi za njegovo razumijevanje – *physis* (priroda) i *logos* (misao); priroda je nešto o čemu razmišljamo, misao se okušava na prirodi; biološko i kulturno su nerazdruživo prepleteni. Preko velikih autora kršćanske starine, poput sv. Izidora Sevijskog, bestijariji interpretiraju životinjski svijet, kako to kažu Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš u uvodu zbornika *Kulturni bestijarij* iz 2007., u moralnom i metafizičkom smislu, a opisi životinja snabdijevaju se prikladnim biblijskim citatima, kako bi se uspostavila veza materijalnog i duhovnog svijeta. Jacques Le Goff u *Srednjovjekovnom imaginariju* pokazuje da životinja

ima značajke *mirabilisa* – to jest prirodno čudesnoga, neobičnosti zatečene u svijetu – i *miraculosusa*, čudesnoga u kršćanskom smislu. Na prvom mjestu biblijska životinja podvrgnuta je specifičnoj klasifikaciji, na one čiste – papkare razdvojenih papaka i vodene s perajama i ljuskama – te nečiste, no u kršćanskom svijetu ta opreka nije posebno zanimljiva. Tumačima je bilo mnogo izazovnije podvrgnuti životinju istim metodama analize kao i Bibliju; životinja se, dakle, istovremeno i promatra i tumači, a tumači se kao i Sveto pismo, u različitim slojevima značenja: ono ima doslovno, povijesno značenje, koje treba smjestiti u vrijeme i prostor, a tako i životinja zaslužuje temeljni opis; no na nj se nadograđuju i druga značenja, legitimna za biblijsku hermeneutiku, alegorijsko i moralno, što bestijariji obvezno uključuju – pri čemu valja napomenuti da su u njih unijete jednako i stvarne i izmišljene životinje, a normalno supostoji s monstruoznim.

Renesansni zoolozi poput Ulissa Aldrovandija, Pierrea Belona i Conrada Gessnera skreću proučavanje životinja u čišće prirodnoznanstvene vode, da bi ih u 17. i 18. stoljeću nasljedovali prvi anatomist Claude Perrault i otac moderne klasifikacije Carl von Linné, što je sve do naših dana učvrstilo zoologiju kao egzaktnu i provjerljivu znanost. No ideja da se životinje mogu i *čitati*, a ne samo promatrati, nije zaboravljena, nego je u naše doba dobila novi zamah. Glasovito je djelo Jorgea Luisa Borgesa *Priručnik fantastične zoologije* u kojem se enciklopedijski govori o nepostojećim bićima, preispitujući granice fiktivnog i faktivnog; on je otac i bizarne klasifikacije

životinja iz izmišljene kineske enciklopedije, gdje se ta stvorenja dijele, primjerice, na ona naslikana kistom od devine dlake ili na ona koja pripadaju caru, ohrabrujući nas da iznova promislimo o svojim taksonomijama. Uzora i razloga za postmodernu oživljavanje bestijarija ima mnogo: Lévi-Strauss je 1962. u *Totemizmu danas* pokazao da životinje, kao i biljke, otkrivaju konceptualne izvore društva i denotiraju sociološke sustave. Ili možemo poći obrnutim putom, od toga da i životinje i ljudi dijele iskustvo tjelesnosti, odnosno, kako to kaže Felipe Fernandez-Armesto 2004. u knjizi *Mislite, dakle, da ste ljudi? Kratka povijest čovječanstva*, postoji lanac bića, u kontinuitetu od životinja, preko ljudi, do čudovišta.

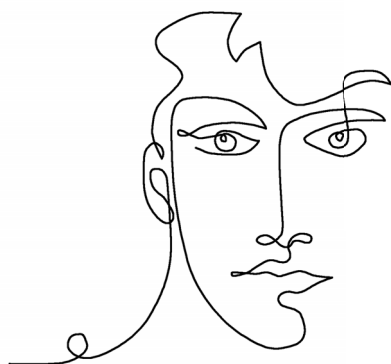
Biblijski bestijarij obuhvaća nekoliko cjelina. U poglavlju posvećenu odnosu čovjeka i životinje razmatraju se tri temeljna koncepta kako ih autor shvaća: životinje kao objekta eksploatacije, životinje kao izvora hrane te životinje kao prijatelja, a također se spominje i životinja kao predmeta štovanja, odnosno zoolatrija. Potom se daje uvod u općenite pojmove bestijarija i probleme biblijske taksonomije koja pripada pretpovijesnom i predznanstvenom razdoblju. Složeni biblijski sustav razvrstavanja životinja, kako ga predstavlja autor, dijeli životinje prema kulturnom obrascu na čiste i nečiste, odnosno na pitome, divlje i mitološke životinje; autor nudi i drugu podjelu, na ptice i perad; zvijeri, ribe i gmazove; svinju, psa i mačku; domaće životinje; insekte. U knjizi se zasebno objašnjava velika i važna uloga životinje kao žrtve, odnosno njezina uklopljenost u starozavjetni kult, a zasebno

se razmatraju skupovi divljih životinja, ptica i peradi te domaćih životinja i gmazova i kukaca. Zbog specifičnih zahtjeva bestijarija, autor pridaje posebnu pažnju tabuiziranim životinjama kao što su svinja, pas i mačka te mitskim nemanima i njihovoj ulozi u biblijskoj apokaliptici. Osim vrlo poznatih čudovišta Behemota i Levijatana, autor posebnu pažnju pridaje zvijeri trske, kao i brojnim fiktivnim životinjama iz proročkih viđenja, primjerice onih iz Danielove knjige gdje se ističu četiri nemani – lav s orlovskim krilima, zvijer slična medvjedu, leopard s krilima te neman s rogovima – koje prisposobljuju četiri moćna kraljevstva toga vremena, a to su Babilon, Medija, Perzija i Grčka.

Autor temeljno prikazuje biblijske životinje unutar tri koncepta, eksploatacije, prehrane i prijateljstva, ali opširno obrađuje i životinju kao religijski objekt obožavanja kojemu se pridodaju božanska svojstva, kao i životinju nositeljicu temeljne biblijske poruke, kao što je, primjerice, ptica, janje, zmija ili lav. Na takvim se mjestima vidi važnost i prikladnost bestijarija kao znanstvene metode i tekstualne vrste istovremeno jer se pokazuje da životinje služe kao teološka paradigma – neke su uključene u spasonosni plan i eshatologiju, kao janje ili lav, dok druge predstavljaju simbole smrti i demonskih aktivnosti, zmija, pas, jarac i hijena, primjerice. Bestijarij se tako pokazuje kao zrcalna Biblija, odnosno životinje postaju ključ za njezino razumijevanje, i to zbog svoje metaforizacije. Životinja, zbog svojeg ne-ljudskog statusa, istovremeno je i Božje stvorenje i, u žrtvi, most od čovjeka prema

Bogu. Kako autor sumira, iz perspektive biblijskog promišljanja i biblijskoga teksta, čovjek i životinja povezani su iskonskim zavjetovanjem samoga Stvoritelja jer prvi biblijski Savez (Post 9) nije uspostavljen i utemeljen samo s čovjekom i za čovjeka, nego sa svekolikim stvorenjem.

Autor je u ovoj knjizi na znanstveno i logično argumentirani način, uz obilje dobro odabranih i protumačenih biblijskih navoda, pokazao da su metaforizacija, analogije i alegorije, u kojima se spominju pojedine životinje u svetopisamskom tekstu, od bitne važnosti za njegovo razumijevanje. Zbog svega je toga *Biblijski bestijarij*, koji se nalazi pred vama, svjež i zanimljiv pogled na važne aspekte Svetog pisma koji su često nezasluženo ostali u sjeni, ali i više od toga: poziv na dublje razumijevanje nas samih kao ljudskih bića i Božjih stvorenja, kao i na humaniji odnos prema našoj braći po tijelu i životinjama kojima je Stvoritelj, kao i nama, dao dah života.

ČOVJEK I ŽIVOTINJA

Životinje su oduvijek bile i ostale sastavni dio čovjekova života te unutar mnogih sveza predstavljaju neizostavnu poveznicu, o čemu svjedoče analogije i metaforizacije koje su dio gotovo svakodnevne živopisne komunikacije među ljudima. Može se biti *marljiv* kao mrav, *hrabar* kao lav, *plah* kao košuta, *tvrdoglav* kao mazga ili *umoran* kao pas. Povezanost između čovjeka i životinje složena je i slojevita, ponekad do mjere koja zalazi u područje apsurdna. S jedne strane, čovjek životinju upotrebljava kao hranu, iskorištava je, te je pritom nerijetko dovodi u patnju, a moderna se znanost životinjom koristi u eksperimentalne svrhe. S druge strane, životinja od pamtivijeka biva predmetom obožavanja (zoolatrija), dok je u novije doba životinja kao kućni ljubimac visoko rangirana s obzirom na pažnju i brigu koja joj se pruža, pa je pritom dobro poznata zoometafora, *pasji život*, kao slika turobnog i mučnog života, zapravo danas deplasirana.

Suodnos čovjeka i životinje može se promatrati na tri razine. To su: *eksploatacija*, *prehrana* i *prijateljstvo*. Ovi se aspekti odnosa čovjeka i životinje nerijetko međusobno isključuju, ali se mogu i preklapati. Svojeg stočnog ljubimca farmer može upotrijebiti da mu služi i pomaže (*eksploatacija*), među njima se može roditi bliskost (*prijateljstvo*), ali „prijatelj“ može završiti i u loncu (*prehrana*).

Povezanost čovjek sa životinjom osobito zadire u područje povijesti religije. Tu se ova povezanost javlja od starih vremena očitujući se u znakovima nadnaravnih načela, a proteže se sve do nebeskih sfera gdje se ogleda u znakovima zodijaka.¹ U religiji je životinja od pamtiviljeka zauzimala važno, ako ne i središnje mjesto. Egipatska su božanstva prikazivana životinjskim glavama (krava, mačka, pas); u biblijskoj knjizi o Danielu pojavljuju se četiri izmišljene životinje-zvijeri (lav, medvjed, leopard, zvijer) koje su zapravo modificirane nemani. Biblijskih Filistejci obožavali su štakore (1 Sam 6). U središtu je žrtvenog sustava drevnih Izraelaca janje kao žrtvena životinja. Štoviše, uklanjanjem janjeta iz biblijskog teksta ovaj bi cijeli žrtveni sustav bio neodrživ. Sve do naših

¹ Zodijski je zamišljeni nebeski krug koji se sastoji od 12 zvijezda u kojem prevladavaju životinje (ovan, bik, rak, lav, jarac, škorpion, riba). Uz njih, znak strijelca smatra se također životinjom jer je on zapravo kentaur. Ostala četiri zvijezda imaju tri antropomorfna znaka (djeвица, vodenjak i blizanci), te jedan predmet (vaga). U korijenu riječi *zodijak* nalazi se grčki pridjev *zodion*, „životinjski“.

dana žrtveno janje ili žrtveni jarac predstavljaju zoometaforu odnosno prisposobu za žrtvu i žrtvovanje (engl. *scapegoat*).

U biblijskom je tekstu već znakovito to što Bog sklapa Savez sa svim živim stvorovima: ...*evo, sklapam svoj Savez s vama i s vašim potomstvom poslije vas i sa svim živim stvorovima što su s vama: s pticama, sa stokom, sa zvijerima – sa svime što je s vama izišlo iz korablje – sa svim živim stvorovima na zemlji.* (Post 9,9-10). Poveznica između života i životinje očigledna je i na razini leksika. U hrvatskom jeziku na ovo ukazuje igra riječi između riječi *život* i *životinja*. Etimologija ovih riječi u ostalim europskim jezicima također upućuje na ovu povezanost: od lat. *anima* (= duša, život) potječe engl. izvedenica *animal* (= životinja), ili od lat. *bestia* (= beštija) potječe bestijarij. U njemačkom se jeziku uz imenicu *Tier* (= životinja) upotrebljava i imenica *Bestia* za divlju životinju. Slično je u talijanskom jeziku gdje je životinja *anima*, ali je divlja životinja *bestia* ili *vestia*.²

Za daljnju razradu tematike i raspravljanje o biblijskom bestijariju uvodno će se okvirno naznačiti nekoliko tema koje slijede u daljnjoj razradi: *životinja kao hrana*, *zoometaforika* i *zoolatrija*, *eufemizam* i *disfemizam* u uporabi životinjskih zoonima, *onomastika* i *toponimija* i na kraju uvodne opaske o poimanju životinje u Bibliji.

² Od lat. *bestia* potječe pojam beštija koji se uglavnom odnosi na životinje kao divlje zvijeri; iako se u kolokvijalnom govoru *beštija* može odnositi i na nemilu, ali ukroćenu životinju, pa i stoku.

Životinja kao hrana

Jedan od većih prijevora koji se javljaju u biblijskom tekstu i kontekstu predstavljaju upravo životinjski – mesni prehrambeni proizvodi. Jedan od problema bilo je konzumiranje mesa životinje koja je prethodno bila ritualno žrtvovana nekom poganskom božanstvu. Unutar ranog kršćanstva ne tako mali sporovi, pa i napetosti, javljali su se između dviju struja židovskih kršćana: s jedne strane bili su oni koji su, iako kršćani, i dalje obdržavali propise o prehrani i strogom odvajanju čiste hrane i čistih životinja, a s druge strane oni koji su liberalnije izričito govorili: *Sve što se prodaje na tržnici, jedite, ništa ne ispitujući poradi savjesti* (1 Kor 10,25), dok se istovremeno ipak opominje da se svojom prehranom ne čini sablazan bližnjem, odnosno da se ništa ne čini *zbog čega posrće tvoj brat* (Rim 14,20-23). Tekst iz Poslanice Galaćanima 2 svjedoči o tome da je oko svega ovoga dolazilo do napetosti i među samim apostolima. U opisanom incidentu apostol Pavao žustro se okomio na apostola Petra optužujući ga za licemjerstvo. Pavao kaže: *suprotstavio sam mu se u lice* (2,11), s obzirom da je Petar, kada među njima nije bilo onih koji su se, iako su bili kršćani, i dalje strogo držali židovskog zakona, jeo s poganim nežidovskim kršćanima. Pavao zaključuje: *Ako ti koji si Židov živiš poganski, a ne židovski, kako možeš siliti pogane da žive židovski?* (Gal 2,14). Ovi prijevori oko prehrane i razlikovanja čistih i nečistih životinja po uzusima židovstva dosegli su svoju kulminaciju na prvom

općem saboru tadašnje rane crkve opisanom u Djelima apostolskim 15 na kojem je došlo do *uzbune i žestokog raspravljanja* (Dj 15,2).

Životinja je čovjeku lovcu prvotno bila *hrana*. Biblijski tekst kaže: *Sve što se miče, što živi, neka vam bude za hranu! Kao nekoć zeleno bilje tako vam sada sve dajem.* (Post 9,3). Tako je čovjek prvo *lovio* svoju hranu kao lovac, a potom je tu svoju hranu počeo *uzgajati* i postao *stočar*. Najraniji biblijski tekstovi izvještavaju o ovoj dvojnosti i razlučivanju između čovjeka stočara i čovjeka ratara. Prvi trag ovog razlučivanja nalazi se u biblijskoj pripovijesti o braći *Kajinu* i *Abelu*. U tom se biblijskom izvješću kaže kako je Abel bio *stočar*, a Kajin *zemljoradnik* (Post 4,2). U biblijskom tekstu nastavlja se ova podjela na čovjeka lovca i čovjeka stočara, te ponovno unosi nesuglasice i trvenja između braće. Za braću Jakova i Ezava biblijski tekst kaže: *Kad su dječaci odrasli, Ezav postane vješt lovac (šayid), čovjek pustare (iš sadeh). Jakov je bio čovjek krotak i boravio je u šatorima.* (Post 25,27). Uz hranu od divljači pripremljenu za oca Izaka, Jakov se lažno predstavio kao Ezav, kako bi bratu preuzeo očinski blagoslov (Post 27,18-19). Ezav je brata Jakova zamrzio i zarekao se da će ga ubiti (Post 27,41). Osim što je bio prvorodenac, Ezav je ocu bio omiljeni sin upravo zbog svoje spretnosti kao lovca. Otac Izak zato moli sina Ezava da uzme *svoju opremu, svoj tobolac i luk* i ode u pustaru te ulovi divljač (*šayid*) za ukusan obrok (Post 27,3). Moguće je da su neki od ovih biblijskih izvještaja biblijsko-povijesno ponešto uranjeni. Abelovo *stočarstvo* (Post 4,4) i Kajinovo

ratarstvo (Post 4,3) u povijesnom i religijsko-povijesnom pogledu sasvim vjerojatno nisu se razvijali usporedno; kronološki gledano čovjek lovac i lovstvo pojavljuju se prije ratarstva tj. zemljoradnje.

Zanimanje stočara u starome svijetu bilo je osobito na cijeni. Kada Josipova braća dolaze u Egipat sa svom svojom stokom, pri njihovu ulasku u Egipat faraon ih zapita: „Čime se bavite?“ *Odgovore faraonu: „Tvoje su sluge stočari* (רֹעִים צֹאן עֲבָדֶיךָ); *baš kao što su bili naši preci. Došli smo da potražimo kratak boravak u ovoj zemlji jer je nestalo pašة za stada tvojih slugu...*“ (Post 47,3). U toj je zgodi za Josipovu braću njihovo zanimanje stočara predstavljalo očiglednu prednost u faraonovim očima.

Nakon čovjeka lovca, potom i stočara, u religijsko-povijesnom smislu čini se da životinja nekako istovremeno postaje i *žrtvena* životinja, pa vrlo uskoro i predmet obožavanja (zoolatrija). Biblijski tekst prikazuje razvoj čovjeka lovca i čovjeka *stočara* usporedno, a ne sukcesivno. S obzirom na ono što je povijesno i kronološki uobičajeno, čini se da je u ovaj biblijskoj situaciji prilično uranjena usporedna pojava čovjeka-lovaca i čovjeka-stočara. U pripovijesti o braći Kajinu i Abelu kaže se: *prinese i Abel od prvine svoje stoke, sve po izbor pretilinu. Jahve milostivo pogleda na Abela i njegovu žrtvu* (Post 4,4). Kronološki gledano, nakon što životinja čovjeku postaje *hrana* i *žrtva*, ona mu postaje i tegleća *marva* i uzgojena stoka (usp. Post 34,23). A u kontekstu biblijskih vremena nakon što postane stočni fond (tj. domaća životinja), životinja će čovjeku postati kućni *ljubimac*, u početku ipak samo kao

pas *čuvar* (stoke) i lovac, a tek potom ljubimac. Biblijski tekst ne poznaje životinju kao kućnog ljubimca.

Zoolatrija

Uz to što je životinja čovjeku hrana, do druge krajnosti u odnosu čovjeka prema životinji dolazi onda kada životinja prestaje biti namirnica, a postaje religijski predmet obožavanja kojemu se pridodaju božanska svojstva (*zoolatrija*). Neke mitologije i religijski sustavi od drevnih dana pa sve do danas čvrsto su povezani sa životinjama i njihovim obožavanjem. Egipatska mitologija i religija snažno se oslanjaju na životinjske likove. U egipatskoj mitologiji *Bast* je božica-mačka koja je čuvarica Egipta. Ponekad je prikazivana i kao lav. Hinduistički bog Višnu pojavljuje se u desetak inkarnacija (*avatara*) u obličju nekolicine životinja (riba, kornjača, lav).³

U svojoj suštini životinjski simbolizam religijskog bestijarija upućuje na neka duhovna i kozmička načela, bilo da se radi o *snazi* (bik, konj, krokodil), *obilju* i blagostanju (štakor, krava), *zlu* i prepređenosti (zmija), *nevinosti* (janje, ovca), ili teofanijskom simbolu silaska Boga među ljude (Duh Sveti, označen simbolikom ptice (*golub*)). Neke od životinja koje se pojavljuju u biblijskom

³ Matsja (= riba), Kurma (= kornjača), Na-Rasimha (= čovjek-lav) životinje su u čijem se obličju Višnu pojavljuje. Višnu je u „trojstvu“ s bogom Brahmom (vrhovno božanstvo) i Šivom (bog uništenja) zadužen za održavanje sveukupne ravnoteže.

i religijskom bestijariju su domaće životinje, dok su druge divlje zvijeri. Neke su čovjeku mrske (*zmija*), a neke čak i odvratne (*štakor*). Protivno očekivanju, u nekim religijskim tradicijama odsutnost štakora predstavlja loš znak. U drevnom Japanu *štakor* je znamen blagostanja i bogatstva. U drevnim mediteranskim i bliskoistočnim krajevima u religijskom poimanju *krava* je predstavljala blagostanje.

Među narodima koji se pojavljuju u biblijskom kontekstu susreću se oni koji svoja božanstva prikazuju i poistovjećuju sa životinjama. Staroegipatska religija počiva na pozamašnom i šarolikom bestijariju s božanskim metamorfozama i emanacijom.

Hator. Ova posrednica božanske objave prikazivana je kao krava. Ona pripravlja put Velikom bogu (the *Lord One*, bog Ra), a po odlukama Lava-bogova (the *twin Lion-gods*).⁴ *Krokodil* je emanacija boga *Ani* sa sjedištem obožavanja u gradu Sekhem (usp. Budge, 1960: 529-530).⁵

Dagon. Filistejski bog Dagon prikazivan je kao spoj čovjeka i ribe. Dagon je čovječjeg tijela, s rukama i nogama, ali *ribljim repom* (usp. Suci 16,23).⁶ Uz Dagona su kod

⁴ U vedskoj pak religijskoj tradiciji crna krava (*huan pin*) naznačuje ženski princip kao spoj neba i zemlje.

⁵ U egipatskoj mitologiji: *Ani* identifies himself with the Lord who was worshipped in Sekhem... thus acquiring the power of striking terror that has always been associated with the crocodile (Budge 1960: 307).

⁶ Usp. Gray 1962: 756.

Filistejaca postojala i neka druga božanstva, a neka od njih su prikazivana u obličju štakora (1 Sam 6,1-5).

Zoolatrija i judaizam

U svojim najdubljim doktrinarnim korijenima i vjerskoj praksi iskonski judaizam ne sadrži elemente zoolatrije, pobožnosti i obožavanja životinje. Štoviše, u odnosu na religijsko okruženje, u biblijskim se tekstovima na osobit način apostrofira element antropomorfizma. U panteonu tadašnjih religija bili su prisutni božanski antropomorfizmi, ali niti izdaleka tako i toliko sofisticirano kao u biblijskom tekstu i biblijskom judaizmu.

No okruženi tadašnjim velesilama, pod snažnim i napadnim utjecajima, a bilo je to i pitanje opstanka, Izraelci su u religijskom pogledu podlegli zoolatriji, klanjanju i obožavanju životinje.

Zlatno tele. Prvi i najpoznatiji vjerski zoolatrijski incident u Izraelaca spominje se u pripovijesti o zlatnom teletu. Kako se Mojsije nije vraćao s brda Saveza, narod u dolini zahtijeva od Arona da im se načini bog koji će ih predvoditi: „Ustaj! Napravi nam boga, pa neka on pred nama ide!“ (...) *Sav svijet skine zlatne naušnice što ih je o ušima imao i donese Aronu. Primivši zlato iz njihovih ruku, rastopi kovinu u kalupu i načini saliveno tele. A oni poviču: „Ovo je tvoj bog, Izraele, koji te izveo iz zemlje egipatske.“* (Izl 32,1-4).

Zoonimi i zoometaforika

Predodžbe koje su stvarane u ljudskoj svijesti, povezane i povezivane sa životinjama, od pamtivijeka predstavljaju svojevrsnu pohranu kulturalnog pamćenja. U tom i takvom imaginariju velika je zaliha predodžbi koje su vezane uz životinju, i to ne samo u kakvom apstraktnom književno-kulturalno-povijesnom krugu već i u svakodnevnom jezično-kolokvijalnom govoru i kontekstu. Nije potrebna posebna i izuzetna povijesno-literarna analiza da bi se uočila sveprisutna zoometaforika u čovjekovoj svakodnevnici. Metaforizacije i prispodobe koje nas na ovaj ili onaj način povezuju sa životinjom svakodnevno su s nama. Primjerice, već na samom početku ovih naših razmatranja možemo se ponadati da će ovaj rad imati *glavu i rep*, dakle, da će, s obzirom na svoju zoometaforičku tematiku, biti sustavan, skladno i suvislo predstavljen, te da će imati svoj početak, razradu i završetak. Budući da, za razliku od čovjeka, glavu i rep imaju životinje, nije li već i ovo zoometafora? Zoometafora je dakle dio čovjekove svakodnevice i to od pamtivijeka. Slijedom takvih zoometafora čovjek može biti *umoran kao pas*, ili odvažan i hrabar *kao lav*, možda radi *kao mazga*. U svom jadu, malenkosti i krhkosti, s biblijskim psalmistom čovjek može zavapiti: *ja sam cry, a ne čovjek* (Ps 22).

Postanak 49 predstavlja oporuku ostarjelog patrijarha Jakova koji se u listi blagoslova koje udjeljuje pojedinačno svakom od svojih dvanaest sinova izobilno koristi zoometaforikom, pa pojedine od sinova uspoređuje s raznim životinjama.